مانا و دەق لە (دەفتەرەكانی بەرباخەڵ)دا

غازی حەسەن

دەق بەرهەمی بیركردنەوەیە، دەقی نووسراو، گوتراو هەتا هێماش هەمان ئەرك و پەیام و كاریگەرییان هەیە، كە گوتن دەیگەیەنێت. لەنێو دەقدا مەبەستێك، یان پتر لەنێو یەك دەقە وشە و دەربڕین و هێمادا هەیە، ڕەنگە دەیان مەبەستیش بەرهەم بهێنێتەوە. مەبەست دەبێتە ڕێگا و ئامانجی بەدیهێنانی واتا. ئۆگدن و ڕیچاردز دەڵێن زمان كاریگەری زۆری لەسەر فیكر هەیە (اوغدن و رتشاردز، ٢٠١٥، ل٣٦٣). دەق بەرهەمی زمان و زمانیش پەیوەستە بە فیكر و باری دەروونی و كۆمەڵایەتیی بەكارهێنەرانی لە دەوروبەرێكی دیاریكراودا.

ئامانجی شیكردنەوە

مەبەست لە شیكردنەوەی ئەم دەقە، گەڕانە بە دوای واتادا، هیچ مەرج نییە تێڕوانین و تێگەیشتنی منی خوێنەر لە (واتا و مەبەست)ەكانی دەق نووسەكەدا هەمان (واتا و مەبەست) بگرێتەوە. ئەو دەقێكی فرێ داوەتە نێو دەریای (خوێنەر و خوێندنەوە و شیكردنەوە)وە كوتومت ئەو هەست و سۆز و تێڕوانینە ناگرێتەوە، كە خۆی مەبەستیەتی، یان خوێنەر سەرلەنوێ لە شێوە گوتارێكی نوێدا بەرهەمی دەهێنێتەوە، ئەمەش ئازادی بە خوێنەر دەدات بە دید و لێكدانەوە و مەبەستی خۆی مامەڵە لەگەڵ دەقەكاندا بكات.

هیچ مەرج نییە (مردن) لای شاعیر هەمان ئەو مردنە فسیۆلۆجییە بێت كە خوێنەر تێی دەگات، (من) و (تۆ)ش هەمان شتە. واتای فەلسەفی (شێواو)، هەمان واتای (كۆمەڵایەتی و زمانەوانی و دەروونی و ئابووری.. تاد) نادات، بۆیە لای هەر خوێنەرێك ئاساییە واتا و مەبەستێكی جودا بگەیەنێت.

ئامانجی شیكردنەوە تێگەیشتن و بەرهەمهێنانەوەی گوتاری خودی ئەو دەقەیە، كە دنیایەكی جیاواز، ناهاوسەنگ، نادادپەروەر و پڕ لە ڕەتاندن و سڕینەوە و سڕكردن و ناكۆكی و.. تاد دروست دەكات. بێ گومان خودی دەقەكە لای عاشقێك جیاوازترە لە كەسێكی فریودراوی دەستی عەشق، بە هەمان شێوەش هەمان دەق لای سیاسییەك جیاوازە لە كەسێكی ئاسایی.. واتای واتاكانیش بەپێی دەوروبەری بەكارهێنان و بەرهەمهێنانی خودی دەقەكە و خوێنەرەكانی ئاساییە بگۆڕێت، تێڕوانین و لێكدانەوەی جیاوازیش دروست بكەن.

ئامانجی شیكردنەوە دۆزینەوەی لایەنە شاراوەكانی ئەو دیوی واتا سروشتی و دەربڕینە سادەكانە، كە واتا و مەبەستی ئاڵۆزتر لە دەربڕینەكانیان دروست كردووە. مەبەست شیكردنەوەیە، نەك هەڵسەنگاندن و بڕیاردان لە دەقێكی شیعر و چۆنیەتی نووسینی شیعر، واتە ئێمە كارێكی زمانەوانیمان لە بارەی دەقەكە كردووە، نەك

حەمە عەباس

کارێکی ڕەخنەگرانە لە بارەی هونەری شیعرەوە.

بۆ (حەمە عەباس) و دەفتەرەکانی باخەڵم؟

(حەمە عەباس) لە ناخەوە بە دوای واتای مرۆبوون و ژیان و کێشەکانی ژیان و مردندا دەگەڕێت، ئەو شتانەی لە نێوان ئەم دوو دیاردەیەدا مرۆڤ گیرۆدەی (بیرکردنەوە و بڕیار و خۆخواردنەوە و ئازار و بڕیار و بادانەوە و گرژی و بووژانەوە و کێشەی دەروونی...تاد) دەکەن. (شاعیر) هەمیشە بۆنی کتێب و وشەی لێ دێت، بۆیە هەست دەکرێت لەنێو هەر وشەیەکدا کتێبێک لە واتا هەیە.

دەفتەرەکانی باخەڵم بریتییە لە کۆمەڵە شیعرێکی پچڕ پچڕی تەواوکەری یەکتر. نازانم (شاعیر) هەروا بێ مەبەست دەفتەرەکانی دابەشی سەر چەند دەقێکی نێو دیوانەکەی کردووە، یان بە وردی بیری لە واتا و مەبەستی ڕێکخستنی بەشەکانی نێو دەفتەرەکان و دابەشکردنیان کردووەتەوە. شاعیر لە (دەفتەری مردن)ـەوە دەست پێ دەکات و دەچێتە نێو دەفتەرەکانی دیکە، بەم شێوەیە (دەفتەری شێواوی و دەفتەری ژن و دەفتەری مەی و دەفتەری وەڕسی و دەفتەری سۆز و دەفتەری تۆ)، ئەوجا بە(دەفتەری من) کۆتایی بە دەفتەرەکان دەهێنێت.. لێرەدا ژیان لە مردنەوە دەست پێ دەکات و لە من کۆتایی دێت، ئەمەش پیشانی دەدات ژیان لای شاعیر بە هەڵگەڕاوەیی دەست پێ دەکات.

واتا، بەرهەمی واتایە

زمانەوان و شیکارانی واتا، بە شێوەیەکی گشتی پێیان وایە واتا لە چەند بارێکدا دەردەکەوێت، لەوانە: واتای تایبەت بە وشەکان، کاتێک باسی وشە دەکرێت وەک یەکەیەکی سەربەخۆ. واتای دەوروبەری سیاقی وشە کاتێک کە باس لە وشە بکرێت و لە دەوروبەری وتەیەکدا بەکاربهێنرێت. (د. تالیب حوسێن، ٢٠١١، ل٢٧). واتای گوزارشت و ڕەوانبێژی و واتای نێو واتا، یان ئەو واتایانەی زهنین و پێویستە بەپێی بەکارهێنانیان دیاری بکرێن.

جیاوازی و ڕێک نەکەوتن لە بارەی واتای واتاوە، درێژەی هەیە، بۆیە ئەمە هانمان دەدات پێداگری لەسەر ئەوە بکەین، کە واتای نێو هەر واتایەک، یان واتای هەر واتایەک و هەر دەنگێک، بڕگەیەک، وشەیەک و ڕستە و دەقێک بە دەوروبەری بەکارهێنانەکەی ببەستینەوە. پراگماتیک بڕوای بە بەکارهێنان هەیە و مەبەست و کارەکان لە بەکارهێنانەوە شی دەکاتەوە، ئەمەش دەرفەتی تێگەیشتن لە واتامان باشتر بۆ دەرەخسێنێت. بۆ نموونە:

شکان

دەکرێت چاووگ بێت، شکام، شکای، شکاین، دەشکێم و دەشکێمەوە، هەروەها دەکرێت بڵێین ئەوان شکان، واتا لە دۆخی سێیەمین کەسی کۆ، دەکرێت واتایەکی مەعنەوی و فیزیکی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و دەروونیشی هەبێت، بەڵام ئەوانە هەمووی لە دۆخی بەکارهێنان لای بەکارهێنەرانی لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا دەردەکەون.

شیکردنەوەی واتا

پراگماتیک ئاسانکارییەکی زۆری بۆ دۆزینەوەی واتای هەر شتێک کردووە، بەتایبەتی لە کاتی بەکارهێناندا. هەندێک لە پسپۆڕانی ئەم بوارە پێیان وایە بە چەند ڕێگەیەک دۆزینەوەی واتای وشە و واتای شتەکان ئەنجام دەدرێت، لەوانە:

یەکەم: بە ڕێگەی شیکردنەوە، شیکردنەوە لە ڕێگەی واتاوە وەک:

بیر --- هێما بۆکراو (شتەکە) ------ هێما (وشە)

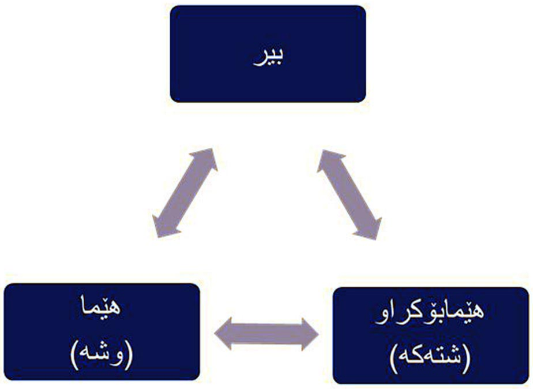

دووەم: بە ڕێگەی گەیشتنی کردەیی (پراکتیک) دیراسەی وشەکان دەکرێت سەبارەت چۆنیەتی کارکردنیان لەناو زماندا. بایەخ بە ڕۆڵی وشە دەدرێت، بۆ نموونە وشەی «سارد»

ئاوەکە ساردە.

خوێنی ساردە. (د. تالیب حوسێن،٢٠١١، ل٢٧).

سارد و سڕە

لەم دۆخەدا سارد بەپێی دەوروبەری بەکارهێنانەکەی دەگەیەنێت سێ واتای جیاواز. ئەمەش وا دەکات لە کاتی شیکردنەوەی هەر دەقێک بە شێوەیەکی گونجاو لە واتای واتای هەر وشە و دەربڕین و هێما و دەستەواژەیەک بگەین. ئاسانتر لە واتای هەر دەقێکیش بگەین، کە مەبەست و ئامانج و خواستێکی تێدایە.

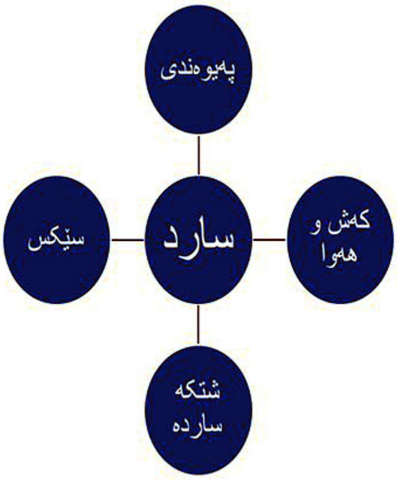

حەمە عەباس دەڵێت:
"چ خۆشە پیاو ببێتە شیعر و
ژنێک بیخوێنێتەوە". (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل١٣٨).

واتە (شیعر) لای (شاعیر) دوو واتا دەگەیەنێت، یەکەمیان ئەو دەقە نووسراوەیە، کە شاعیر بەرهەمی دەهێنێت. دووەم پێناسە و وەسف و چواندنی کەسێکە لە شێوەی (شیعر).

ژنێک بیخوێنێتەوەش بە پێی دەوروبەر و بیرکردنەوەی شاعیر و خوێنەر واتای (خوێندنەوە) دەگۆڕێت.

خوێندەوە: واتای کردەی خوێندنەوە دەگەیەنێت.

خوێندەوە: واتای لێ تێگەیشتن لە کەسایەتی نێرەر، یان شاعیر دەگەیەنێت.

خوێندەوە: لە دۆخی هیواخواستن و مەبەستخوازییە.

خوێندەوە: مەجازە.

خوێندەوە: ژنێک لە نێرێک بگات، مەبەستی عەشق و شتی دیکەش دەگەیەنێت.

جۆرەکانی واتا

واتا دەکرێت بە چەند جۆرێک پێگە و بەها و کاریگەری و کارتێکردن و پێناسەی خۆی و وشە و هەرشتێکمان بۆ دیاری بکات، کە بە مەبەستی هەمەجۆر بەکاردەهێنرێت.

واتای هۆشەکی (فیکری): بەکارهێنەرانی زمانەکە لەسەر واتای وشەکان ڕێککەوتن بۆ نموونە (کچ و کوڕ.. تاد).

واتای بابەتی: پێوەندییان بە مەبەستی قسەکەرەوە هەیە.

واتای بارکراو: (لاوەکی، شێوازی، دەروونی، ڕەنگدانەوە، ئیحائی) دەگرێتەوە.

واتای لاوەکی: جێگیر نییە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە دەگۆڕێت.

واتای شێوازی: بەپێی پلە و باری ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی قسەکەر دەگۆڕێت.

واتای دەروونی: پەیوەستە بە باری دەروونی ئەو کەسانەی بەکاری دەهێنن، ئەمەش پتر واتایەک دەگرێتەوە، کە لای تاکەکەس دروست دەبێت.

واتای ئیحائی: وشەکان توانایی تایبەتیان هەیە، بۆ نموونە هەلهەلەی ژنان ئیحایە بۆ خۆشی.. فیکەی شوان ئیحایە بۆ بانگکردن. (د. تالیب حوسێن، ٢٠١١، ل٢١-٢٦).

لەو چوارچێوەیەدا دەتوانین بڵێین دەق بەکارهێنانی ڕووداوێکی قسەیە، کە ئەرکی هەمەلایەنی هەیە،

هەروەها (براون و یۆل)یش پێیان وایە "دەق تۆمارێکی زارەکی گوتراوی رووداوێکی پێوەندیکردنە"، ئەمەش ئەوەمان پێ دەڵێت، کە دەق کۆکردنەوەیەکی ڕاشکاوی نێوان گوتن و مەبەست و دەربڕین و وێناکردن و پێوەندیکردن و گوتارە.

بە ڕاشکاوی ئەمە جەختکردنەوەی لە بارەی (ئەرک و پێوەندیکردن)ی لەخۆگرتووە، دەقی شیعریش ڕووداوێکی هەست و نەست ئامێزی گوتراوە بۆ بەدیهێنانی کردەی پێوەندیکردن، واتە دەق (ئەرک و کردەی پێوەندیکردن)ی تێدایە. (واتا)ش بەدیهێنانی کردەی فیکری و گەڕان بەدوای فرە ئەرک و مەبەست و خواست دەگرێتەوە.

لە (دەفتەرەکانی باخەڵم)دا ئەرکی گەیاندنی (هەواڵ و دۆخی دەروونی و کۆمەڵایەتی و تێڕوانین و گفتوگۆ لەگەڵ ئەو و تۆ و ئێمە و خودی شاعیری تێدایە، لێکدانەوەی تایبەتی نێرەری دەقەکەی لەخۆگرتووە، بانگەواز و هوشداری و هاندان و پێوەندیکردن و ڕەتکردنەوە و فەرمان و پاڕانەوە و بادانەوە و گەیشتن و ڕاکردنی تێدا دەبینرێت)، ئەرکی گەیاندنی زانیاری و هەڵوێستی لە پێناو کردەی پێوەندیکردن بە خوێنەری تێدایە.

ئەمەش وای کردووە کردەی (Action)مرۆیی لەلایەن کەسێکەوە، کە لێرەدا (شاعیرە) دەقێک بەرهەم دەهێنێت و ئاراستەی (Oriente) گوێگرەکانی دەکات، تا (Realations) پێوەندییەکانی لەسەر جۆرێکی جیاوازی هەمەلایەنە دروست بکات (احمد مداس، ٢٠٠٤).

لەنێو هەر دەقێکدا، کە ئامانجی بەدیهێنانی گوتارێکی شیعری تەژی لە کاریگەرییە، مەعریفە و هەڵچوونی وابەستە بەدابونەریتی کۆمەڵایەتی و کاریگەری دەروونی لەخۆ دەگرێت. هەر دەقێک لە ناوەرۆکدا کۆمەڵێک (واتا و هێما و ئاماژە و کردەی بەدیهێنانی شتێک لەخۆ دەگرێت). (ڤان دایک،١٩٩٧، ل٤٩- و ٥٢٠).

(ڤان دایک) لە سێ گۆشەنیگاوە دیقەتی دەقی ئەدەبی داوە: یەکەم گۆشەی ڕووداوەکان، گۆشەی بەکارهێنانی ڕستەکان و گۆشەی کردە قسەیی. لە گۆشەی یەکەمدا ڕووداوەکان بە یەکەوە بەستراون و پێوەندییان بە یەکەوە هەیە. لە گۆشەی دووەمدا پێکهاتەی ڕستە و وشە و واتا دەگرێتەوە، لە گۆشەنیگای سێیەمدا، کە کردە قسەیە، بەهای پراگماتیکی لە بوارەکانی کردەی (داواکردن و هەواڵ و بەدیهێنانی گونجان و پێوەندیکردن و بانگەواز و هۆشداری و هاندان و ڕەتکردنەوە و فەرمان و پاڕانەوە و بانگەواز و فەرمان... تاد) دەگرێتەوە.

ئەم لێکۆڵینەوەیە، پشت بە شیکردنەوەی ئەرکی زمان و واتا لە بەدیهێنانی کردە قسە دەبەستێت. چۆن دەقێک لە ڕێگەی قسە و بەکارهێنانی وشەوە کردەیەک بەدی دەهێنێت.

بۆ نموونە کردەی (داواکردن و هەواڵ و گەیاندنی زانیاری و ڕەتکردنەوە و جەختکردنەوە) لە ناو ئەم دەقە گوتراوەدا هەیە، کە دەڵێت: (دەمەوێت بمرم و ژیان لێناگەڕێ/ حەمە عەباس ٢٠١٨، ل٧). کردەی (هەواڵ) بەرجەستەیە، کە دەڵێت: (منداڵەکە سەرمای بوو، ل١٥) و کردەی پێوەندیکردن کە دەڵێت: (بە مردن بڵێن، حەمە عەباس، ٢٠١٨ ل١٧) کردەی (ئاگادارکردنەوە)، کە دەڵێت: (هاتۆتە ژوورەکەم و ئەم کونە فیرارە نادۆزێتەوە کە لە ترسی ژیان خۆم تێیدا شاردۆتەوە، حەمە عەباس، ٢٠١٨، ل١٩). کردەی پێوەندیکردن پانتاییەکی بەفراوانی لە دەقەکەدا پێ بەخشراوە، زۆربەی گوتن و داوا و ئاراستە و پاڕانەوە و شیکردنەوە و هەواڵ و هەڵچوون و دڵتەنگی و وەسفکردنێک و تێرامانێکی ناو دەقە شیعرییەکەی (شاعیر) گوتارێکە بۆ پێوەندیکردن و دۆزینەوەی ئەو کات و شوێنەی ئارامی بوون و گەڕانەوە بۆ ژیانی بۆ بەدی دەهێنێت.

کردەی ڕەتکردنەوە یەکێکە لەو دەقە دیارانەی

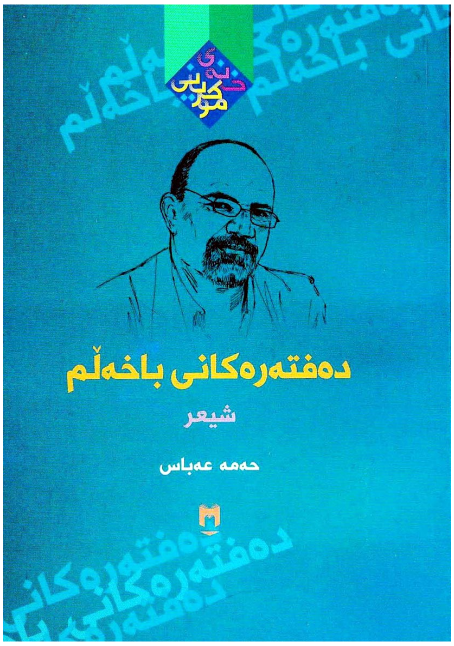

(شاعیر) وەک واتا و بەدیهێنانی واتایەکی گونجاوی تایبەت بە دەوروبەری خودی خۆی کاری لە بارەوە کردووە، وەک پێکهاتەیەکی دەروونی و هەڵوێست کاری تێدا کردووە. ڕاشکاونە لە ناو واتایەکی نوێدا (تاقەتی نییە و سەڵاو و فەرشی سوور و جەژنە ناجەژنەکان و ماچی بێ هەست) ڕەت دەکاتەوە، بۆیە تێکەڵبوون بە هەموو دیاردە و کات و شوێنێک ڕەت دەکاتەوە و خۆی (لەناو پێچوپەناکانی شیعر و شەراب دەشارێتەوە، دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٩٢). ئەمە واتای واتایەکی سروشتی نییە، ئەو بە دوای واتایەک لەپشت ئەو واتا ڕۆتینی و سروشتییەی ناوی (شیعر و شەرابە) دەگەڕێت، واتایەکی مەعنەوی، لاوەکی و هۆشەکییە.

ئەو دەیەوێت واتایەکی نوێ بە پێچوپەنا بداتەوە، وەک ئارامگەی دەروونی شاعیر دەری دەبڕێت، خۆی دەشارێتەوە، چونکە لە دیاردە باوەکانی (ماچی بێ هەست و فەرشی سوور و سلاوی دراوسێکان) بێزارە. ئەو کردەی هەواڵی خۆی و زانیاری دەرباری بیرکردنەوەی تایبەتی خۆی و بڕیار و حوکم لە بارەی هەڵسوکەوتی دەروونی خۆیان پێ ئاشنا دەکات، پێشمان دەڵێت: (پێچوپەنای شیعر و شەراب) شوێنی ئارامگرتنی ئەون.

کردەی گەیاندنی زانیاری و فەرمان و داواکردن لەم دەقەدا جێگەی کراوەتەوە (شەڕ هات.. با ئێمە بڕۆین.. هەرچی هەیە بەجێیبێڵین... تەنها کفنەکانمان ببەین..، دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل١٠٣).

شەڕ هات واتای (کردەی هەواڵ و گەیاندنی زانیاری و ئاگادارکردنەوەمان) پێ دەبەخشێت. با ئێمە بڕۆین، فەرمان و داواکارییە، هوشداریدان و بەئاگاهێنانەوەیە. بڕیاری تێدایە، کە دەڵێت هەموو شتەکان بەجێ بێڵین، هیچ گومانم نییە، خوێنەرێکی دیکە دەتوانێت لە دەوروبەرێکی جیاواز لە دەوروبەری من، بە مەعریفە و تێڕوانین و لەبارێکی دەروونی تایبەتدا، واتا و ئەرک و کردەی نوێ لەنێو ئەم دەقانەدا بدۆزێتەوە.

دەق کردەی پێوەندیکردن و بەدیهێنانی مەبەستێکە (ئەو شتەی لای نووسەر مەبەستێکە، ڕەنگە لای خوێنەرەکانی فرە لێکدانەوە و دەربڕین و هەمەجۆر و فرە مەبەست و خواست و واتا بن).

لە گۆشەنیگای دووەمدا، کە پێکهاتەی ڕستە و وشە و واتاکانە، دەکرێت بڵێین دەقەکان پشت بە ژمارەیەکی زۆر دەقی لێک جیا دەبەستن، بەڵام دوای تەواوبوونیان جارێکی دیکە بەیەک بەستراونەتەوە. لە هەندێکیان ڕستەکان کات و هەناسە و مەبەست و پەیامی جیاوازی ڕستەکان و دەقە کۆکراوەکانمان نیشان دەدەن، ئاماژەکان و واتاکان کاتی جیاواز و گوتاری جیاوازی دەقەکانمان پێ دەڵێن، لە هەندێک دۆخیشدا ڕستەکان توانیویانە ئەم جیاوازییە لە کات و مەبەست و پەیام و واتا و دۆخی بەیەک بەستنەوە و بەدیهێنانی یەک دەق بەرهەم بهێنێت.

ڕستەکان کورتن، سادەن، هەڵچوون و کاردانەوە و باری دەروونی نووسەر پیشان دەدەن، واتاکان هەڵگەڕاوەن، واتای ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی تێدایە، ئاماژەکان و ئەگەر و پرسیارەکان زۆرن، لە دەوری (مردن و ژیان و دۆزینەوەی ئەو) دەخولێنەوە.

دەقەکە گوتارێکی مرۆیانەی پڕاوپڕ لە (ڕەتکردنەوە، داواکردن، گفتوگۆ، بیرکردنەوە، هەڵوێست و گەڕان بەدوای ژیان لەنێو مردن و دەستپێکردن لە مردنەوە بۆ ژیان و قسەکەن لە سبەینێوە بۆ دوێنێ لەخۆگرتووە). پەیامێکی مرۆیی لە بارێکی دەروونی جەنجاڵ و ئاڵۆز و ڕەتێنراوی لەخۆگرتووە. پەیامی گوتارە شیعرییەکە (نووسەر خۆیەتی دەدوێت و بیردەکاتەوە، بەڵام دەکرێت پەیامەکە گشتیش بێت، یان هی گرووپ و کۆمەڵە کەسێکی هەستیاریش بێت).

ڕستە و گوتنەکان پێکهاتەی دەقن، دەقی گوتارێک ڕەنگە لەیەک دەنگ، وشە، ڕستە، یان پەرەگراف پێک بێت. ڕستە و وشەکانیش بەپێی ئاوازەی دەربڕین مەبەست و خواست و پێویستییەکانیان دەگۆڕێت، بۆ نموونە، کە دەگوترێت:

دوێنێ باران دەباری؟

It was Raining yesterday?

ئایا دوێنێ باران دەباری؟

was It raining yesterday?

(جوان لاینز، ١٩٨٧، ل٢٤). واتای مەبەستەکان دەگۆڕێت، لە ڕستەی یەکەمدا کردەی هەواڵی باران بارینی دوێنێمان بۆ دەگێڕێتەوە. لە ڕستەی دووەمدا گومان و پرسیارە، باسی دۆخێک دەکات مەبەستێکی جیاواز لە مەبەستی یەکەمی تێدایە.

(شاعیر)یش دەپرسێت:

ئەرێ کەسێک سەفەر ناکات

تاپێیبڵێم خوداحافیز. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل١٢٩).

ئەگەر تەنیا (کەسێک سەفەر ناکات) بێ (ئەرێ) ئەرک و مەبەست و شێواز و هەڵچوون و ئاوازەی دەربڕین و پرسیار و گوتارەکەی گۆڕانی تێ دەکەوێت.

ئەمەش واتای گوتن و دەربڕینەکان دەگۆڕێت. لە یەکەمیاندا هەواڵی ئەوەمان پێ دەدات، کە دوێنێ باران بوو، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا پرسیارە، دۆخی ڕستەکە و مەبەستەکانی نێو ڕستەکە بە تەواوی دەگۆڕێت. مەبەستم لەوە ئەوەیە، لەو دەقەی لەبەردەستی ئێمەدایە شاعیر لەناو دەقێکدا دەیەوێت بڵێت: خەڵک لێرەن، گومانی پەیداکردووە خەڵک سەفەر نەکەن، دەیەوێت بەڕێیان بکات، مەبەستی ئەوەیە ئەو سەفەر ناکات و دەمێنێتەوە.

هەروەها کردەی نەفی کردنیشی تێدایە لە(نەکردن)دا دەردەکەوێت، لە ڕووی دەروونیشەوە بە(گومان) وەسفی دۆخەکە دەکات، (نیگەرانە)، (دوودڵە)، (گوشارێکی دەروونی زۆری لەسەرە)، (متمانە نییە)، (داواکاریی هەیە).

دەق و دەسەڵات

هیچ مەرج نییە ڕاگەیاندن بتوانێت ببێتە هۆکار و سەرچاوە بۆ بەدیهێنانی دەقێکی بەهێز و خاوەن دەسەڵات و ڕاپەڕاندنی واتا و دروستکردنی مەبەستێکی دیاریکراو. هیچ مەرج نییە لە ئاهەنگی بڵاوکردنەوەی کتێبدا، ئامادەبوونی بەرپرسەکان ببێتە سەرچاوەی بەدیهێنانی دەقێکی زیندووی کاریگەری بەهێز. دەقی زیندوو خوێنەری زیندوو بەرهەم دەهێنێت و بەپێچەوانەشەوە گوتاری دەقێکی زیندوو لە ڕێگەی وەرگر و خوێنەری زیندووەوە بەرهەم دێت. وابزانم ئاهەنگی ئیمزای کتێب بۆ ئەوەی بەرپرسەکان نەک خوێنەرەکانی تێدا ئامادە بن، وەک پرسی ماتەمینی و سەرەخۆشییە بە بۆنەی مردنی دەقێک، نەک گەورە پیشاندانی.

دەق پشت بە کۆمەڵێک بنەمای (زمان و واتا و مەبەست و تەکنیک و هێما و ڕەمز و شێواز دەبەستێت)، ڕەنگە نووسەر بە شێوەیەکی زۆر چڕ ئەم بنەمایانەی بەکارهێنابێت، ڕەنگیشە لە بنەڕەتدا شاعیر بەڕێککەوت ئەم شتانەی بەسەردا ساغ کرابێتەوە. گرنگ دەق هێزێکی ڕیشەداری سەرکێش و دنیابینی و گۆڕانگخوازی و بەدیهێنانی واتا و فرە واتایی لەخۆ گرتووە، کە لە ڕووی زمانەوانییەوە (واتا، دنیایەک واتا) و (لێکدانەوە) بەرهەم دەهێنێت، ئەم دەقە دەتوانێت خوێنەری بەردەوامی هەبێت، خاوەنی گوتارێکی مەعریفی، جوانساز و ڕچەشکێن بێت، دەشتوانێت دەقێکی هیچ بێت.

شیکردنەوەی دەق

لە مردنەوە دەست پێ دەکات و لە من کۆتایی دێت. مردن واتا ئاساییەکەی کۆتایی ژیان ناگەیەنێت، بەڵکو سەرەتای بیرکردنەوەیە، کۆتایی کۆتایی هاتنی ژیانە.. مردن بە واتا و لێکدانەوەیەکی قووڵی گەڕانە بەدوای ژیاندا، واتە مەبەستی شاعیر لە(مردن) کۆتایی ئازار و مەینەت و دابڕان و ناسینی خەڵک و برسیەتی و پێڵاوی دڕاو و حەزی لە خەون بینین و مرۆڤبوون نییە، بەڵکو ئاشتبوونەوە لەگەڵ مردن و مردن تەنیا مردنە و بەس، عەشق هیچە و مردن شکۆدارە، مردن لە دەرەوەیە، لە نێوان ژیان و مردن دوو دڵە، خۆی لە ژیان شاردووەتەوە و مردن نایدۆزێتەوە، دوو مردن قەرزارە و ژیان تەمەنی دەخاتە زبڵەوە، بۆیە بە مردن مژوولە، مردن کات و ساتی خۆی هەیە... تەنیا جارێک دەنووێت هەڵناستێتەوە) واتە لە کۆتاییدا یەک مردن هەیە، ئەویش نووستنێکی ئەبەدییە.

واتای مردن لەم دەقەدا هەمان مردن و واتا نییە، کە خوێنەرێکی ئاسایی تێی دەگات.. مردن گفتوگۆیەکی بەردەوامە لە نێوان بوون و نەبووندا، لەمەش پتر لە نێوان ناکۆکی و پێکهاتە جەنجاڵەکانی خودی مرۆڤدا.

دەقێک بە دوای نەمریدا دەگەڕێت، وەک چۆن (هیچ) بووەتە سەرەتای کۆتاییەکی پڕ لە ناکۆکی و ململانێ لە نێوان بوون و نەبووندا، تەنیا وای لێ هاتووە شاعیر دەڵێت:

جاروبار فشەم بە دنیا دێ
جاروبار دنیا فشەی پێم دێ
جاروبار لە مردن هەڵدێم
جاروبار مردن لە من هەڵدێ
جاروبار جامێک مەی تەفروتونا دەکەم
جاروبار جامێک مەی تەفروتونام دەکا
جاروبار دەنووم و هەڵدەستمەوە
جارێک
تەنها جارێک
دەنووم و هەڵناستمەوە. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٢٤).

وەڕس بوون، چ واتایەک دەگەیەنێت، لای خوێنەرێکی

گەنج وەڕسبوون بێزارییەکی دەروونی بێکارێکە، عاشقێکی تووڕەی بێ ئاکامە، دەرچوویەکی زانکۆی دانەمەزراوە، فاشیلێکە، گەنجێکە ناتوانێت خواستەکانی دەستەمۆ بکات....، وەڕسبوون لای خوێنەرێکی پیر ڕاکردنە لە ژیان و بیرکردنەوەیە لە مردن، بیرکردنەوەیە لە منداڵەکانی، کە هێشتا کونجێکیان نییە تێیدا بژین، نانیان نییە.. وەڕسبوون لای ئافرەتێک (گەرانە بەدوای مێردێکی لەوان خراپتر). لای برایەک و باوکێک، بیرکردنەوەیە لە ئافرەتێک کە:

خوشکەکەم سێ جار تەڵاقدرا
جاری یەکەم لەسەر سیاسەت
جاری دووەم لەسەر نامەیەکی مۆبایل
جاری سێیەم لەسەر فرۆشتنی گوارەکەی خۆی
بێ ئەوەی پرس بە مێردەکەی بکات
ئێستا لە مێردێک دەگەڕێ
کەمێک لەوانەی پێشووی ناپیاوتر بێ. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٢٩)

وەڕسبوون لای من زۆر شتە، هەموو ئەو شتانەی (بە یەکەوە کۆناکرێنەوە، ژیانێکی لەت لەتی دابەشکراوی پڕ لە مەینەت و تێڕامان و بیرکردنەوە و نادادپەروەرییە)، واتای وەڕسبوون لای منی خوێنەر بەم جۆرە شی دەکرێتەوە، کە بریتییە لە (نیشتمانێکی ماندووی خەوگرتوو، نیوەی تەمەنێکی ناکۆکی، خوشکێکی زەلیل کراو، شەڕ، دابەشبوونی کەسایەتی خودی کەسەکان لە شوێندا، مردن، کاتەکانی خەوتن و بۆرژان و خەیاڵ و پەرتبوونی کات... یادگاری دێشێ، چونکە لە جەنگ نەکوژراوە و لەدەریا نەخنکاوە و برسیەتیش نەیکوشتووە.. گەڵای مردوو لە مرۆڤ سەماکەرترە.. ژیان تێکچووە و بە کردنیش چاک نابێتەوە) واتای هەر دەقێک و وێنە و تێڕوانینێک واتایەکی قووڵتر لە واتا ئاساییەکەمان پێ دەبەخشن.

شاعیر دەڵێت:

مێژوو چەند زەلیل
دەستی بە چەناگەیەوە لکاوە
ژیان تێکوپێک چووە
بە مردنیش چاکنابێتەوە. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٤٢).

لە هەمان کاتدا واتای پێڵاو و نیشتمان شتێکی دیکەمان پێ دەڵێن، تێفکرین و لێکدانەوەیەکی دیکەی دوور لە واتا و مەبەستە سروشتییەکەمان پێ دەڵێن:

تاکێک پێڵاوم لێ جێما
نیشتمان وەک تاکێک پێڵاو لەپێیکەم
من نەمدەزانی نیشتمان بۆ پێڵاو دەشێ
تا ئەو کاتەی
سەرداره نیشتمانییەکان فێریانکردم. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ٣٨).

نیشتمان یەکسان دەکرێت بە پێڵاوێکی جێماوی ون بوو، ئەمەش بەرهەمی سیاسییەکانە، کە نیشتمان وا سووک و بێ بەها دەکەن، واتای پێڵاوێکی پێ ببەخشن. پێڵاو لەم دەقەدا جێگەی بیرهێنانەوە و یادگارییە، نووسەر بیری لێ دەکاتەوە و لێی جێماوە، بەڵام نیشتمان لە واتای دووەمدا جێگەی بیرهێنانەوە و یادگاریش نییە، واتا لە ڕووی واتاوە (پێڵاوێکی جێماو بەها و نرخی پترە لە نیشتمان). پێڵاو خاوەنی هەیە، نیشتمان هیچ، پێڵاو نیوەی جێماوە و خاوەنەکەی دوور نییە بیری لێ بکاتەوە، نیشتمان سیاسییەکان کوشتیان.

واتاکان لە دەفتەری شێوادا، واتای سادەن، بە ئاسانی تێیان دەگەین، مەبەستەکان وەک خۆیان بە هێواشی و بێ گرێوگۆڵ دەخزێنەوە نێو یادگە و بیرکردنەوەمان، ئەمەش وێنە ئاشناکانمان بە شێوەیەکی جوان و سادەتر لە جەنجاڵییەکانی ژیان پێی ئاشنا دەکەن. سەرەتای هەموو شتەکان لای (حەمە عەباس) مردنە، بۆیە هەمیشە گفتوگۆ و بیرگۆڕینەوە و مشتومڕەکانی دەگەڵ مردن و مردووەکانە. ئەو لە تاریکیشدا وێنەی نیشتمان و پاکبوونەوەی بە ڕۆشنی وێنا کردووە، لای گرنگ نییە (مریشکیش نەبێت، هێلکەش نەبێت، هەر بەردیش بێت لە سەریان کڕ دەکەوێت)، واتا گەڕان بە دوای ئارامی و بەدیهێنانی شتێک، دروستکردنەوەی ژیانێکی نوێ، مەبەستی شاعیره، بەڵام لە کۆتاییدا واتایەکی هەڵگەڕاوە دروست دەکات. لەسەر بەرد کڕبوون گەڕانە بەدوای شتێکی نەکردەی مەحاڵدا، بەڵام لەناو ئەو هەموو بێ ئومێدییەدا ڕەتکردنەوە ڕەت دەکاتەوە و دەڵێت:

چوومە بەردەم
مردووەکانی ناودارترین گۆڕستانی شارەکەم
پێم گوتن بۆ
خۆتان چوونە بەهەشت و
ئێمەشتان جێهێشت لە جەهەننەم؟. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٥٢).

ئەو لە دەفتەری ژن و مەیدا وێنە و واتایەکی

فەلسەفی، پێناسەیەکی قووڵی فیکری بۆ ژن و مەی دەکات. لە ژندا نیوەی ژیان و لە مەیدا چاوەڕوانی و بەرەو چاوەڕوانی پانتاییەکی فراوانی لە کات و شوێن پێ دراوە، ئەمەش واتایەکی قووڵی دەروونی و بیرکردنەوە و چاوەڕوانی دۆستێک و کۆچی ئادەمییەک پیشان دەدات.

لە دەفتەری وەڕسیدا شوێن واتایەکی یەکلاکەرەوەی پڕواپڕ لەخوو و ڕەوشت و تێڕوانین و کاردانەوە و بیرکردنەوە و پرسیار و گرژبوونەوە و هێوری، ئەوجا تووڕەبوونی لەخۆگرتووە.. واتای گەڕانەوە بۆ شوێن (بەهەشتەکەی دوێنێ) و کاتێکی (دوێنێ و هێوەترە).. واتا (حەمە عەباس) بەدوای دوێنیدا دەگەڕێت، بە ڕووت و قووتی بێ فانیلە و مایۆکەی دەگەڕێتەوە. ئەم وێنە شیعرییە، واتای پاکبوونەوە و داماڵینی هەموو شتێکی خراپ و گوماناوی و پیس و بێزارکەر و جاڕس و بەرتەسک و ئابلۆقەدەر پیشان دەدات، لە هەمان کاتدا پیشانی دەدات، کە خۆی نامۆیە بە خۆی، نامۆیە بە دوێنێ.. ئەو بە ڕووتی هات و بە ڕووتی دەگەڕێتەوە کە واتای کات نغرۆبوون و نەفی کردنی ئەمڕۆیە، دەڵێت:

من لەباری سێیەمدام!

لە (سبەینێ) دێم و

بەرەو (دوێنی)دەڕۆم و

تەنانەت یەک دەقیقەیش لە(ئەمڕۆ) نامێنمەوە.

(دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٧٧).

ئەمە واتای وەڕسبوونێکی قووڵ، واتای ڕەتکردنەوەی ئێستا و ئەمڕۆ بە شێوەیەکی توند دەگەیەنێت، هەست بە گوشرانی دەمارەکانی مێشک و گوشاری نێو یادگەی یادەوەرییەکان دەکرێت، واتای کات هەڵگەڕانەوە دەگەیەنێت. ئەو شت ناگێڕێتەوە، واتا سیما و هێمای گێڕانەوەی ڕەت کردووەتەوە، پشت بە واتا زیندووەکانی نێو بیرەوەرییە زیندووەکان دەبەستێت کە نێو وێناکردنێکی ناسروشتی دەکات. ئەو دەڵێت (لە سبەینێوە دێم و بەرەو دوێنێ دەڕۆم)، ئەمە سروشتی نییە، تەنیا کردەی ڕەتکردنەوە و گومان و زانیاری پیشان دەدات. کات لەم دەقەدا پێچەوانە دەخولێتەوە، شوێن پێچەوانەیە، واتا پێچەوانەیە، وێنەکانیش پێچەوانەن. ئەو ئەمڕۆ و ئێستا ڕەت دەکاتەوە و تێیدا نامێنێتەوە، من لە ناو ئێستا و ئەمڕۆدا شوێنیش دەبینم، واتا شوێن و کاتی مانەوە ڕەت دەکاتەوە! ئەمە ڕەتکردنەوەیەکی ئاشکرای واتا و بەهاکانی ژیانە، نەک خودی ژیان، واتای ڕەتکردنەوەی کردەوەکان و دیاردە و پێکهاتەکانی ئێستایە.

کەواتە نە شوێن واتا سادە و نە کات واتا حەقیقییەکەی خۆی لای (حەمە عەباس) نامێنێت، بگرە دەبنە دوو هێما و دەربڕینی نوێ کە خۆیان لە کردەی ڕەتکردنەوە و بێ متمانەیی و ناڕازیبوون دەنوێنن، تەنیا لە بارەی شوێن دەڵێت:

هەولێر کراسێک بوو پڕ بەبەرم

هەولێر کراسێکە پڕ بەبەرم

هەولێر کراسێک نەبێ پڕ بەبەرم

دایدەکەنم. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٨١)

شوێن و کات لەیەک دق دەربڕیندا تێکەڵی یەکتر بوون. (هەولێر) شوێنە، (بوو) کاتە، بەڵام لێک جیاناکرێنەوە.. (پڕ) واتای بەتاڵبوون دەگەیەنێت و بە بەرم (دۆخێکی دەروونی و هەستییە)، هەروەها (دایدەکەنم) لەیەک کاتدا واتای (فەرمان و بڕیار و هەواڵ و زانیاری و هەڵوێست و کردەی ڕەتکردنەوە و ناڕازیی بوون) دەگەیەنێت، ئەوجا واتای کات لەیەک دەقدا لە سێ کاتی جودا پیشان دەدات (پڕ بوو بەبەرم/ ڕابوردوو و دوێنێ)، (پڕ بەبەرم/ ئێستایە)، (نەبێ پڕ بەبەرم/ سبەینێ و ئاییندەیە). واتای نەبێ پڕ بەبەرم واتای (جەختکردنەوە و دڵنیایی و متمانە و ساغکردنەوە و ڕاشکاوانە بەدڵبوون.. تاد) دەگرێتەوە، بارێکی دەروونی و عەقڵی و هۆشیارانەیە، ئەو لە ڕووی واتاوە بە هۆشیارییەوە هەولێری بەدڵ بووە و بەدڵە، بەڵام ئەگەر هەولێر بگۆڕێت، ئیدی ئەویش ئەو بەدڵ بوونەی نامێنێت.

هەولێر شوێنە، واتە (شاعیر) وەک کراسێک شوێنی لەبەر کردووە، ئەمە واتایەکی خوازراوە، هێمایەکە بۆ ئینتیما و خۆشەویستی و ئارامی و حەوانەوەیەکی ڕەزامەندانە لە شوێنێک.. بەڵام هیچ مەرج نییە واتاکە ئەوە بگەیەنێت، هیچ مەرج نییە مرۆڤ بە هەمان شوێن ڕازی بێت و تێیدا بژیت.

ئەو دەڵێت:

ئێستا دەمەوێت شتێک بڵێم

کە نازانم چییە. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٨٢).

گرنگ هەموو ئەو واتایانەی لەنێو دەقی مردن و شێواوی و ژن و مەی و وەڕسبوون و ئەوانی دیکەشدا بەرجەستە دەبن، هیچ مەرج نییە واتای فەرهەنگی بن،

بەڵکو واتای واتادار و فرەڕەهەندی و لێکدانەوەیان لەخۆگرتووە. (شاعیر) خۆی کارەکتەری وێنە شیعرییەکانە، گوتاری ڕاستەوخۆی هەیە، وێنەکان وێنەی ژیانی خۆیەتی، دەربڕینەکانی زادەی بیرکردنەوەی خۆیەتی، هەناسە شیعرییەکان هەناسەی هەورازە هەنگاوەکانی ژیانە، شوێن ئێرەیە لە دەرەوەی ئێرە، کاتەکانی ئێستان لە دەرەوەی ئێستا، مردن سەرەتای ژیانێکی نوێیە، ئەو لە سبەینێوە دێت، بەرەو دوێنێ هەنگاو دەنێت.. واتای ئەم هەڵگەڕانەوەیە، واتای ڕەتکردنەوەی ژیان و پێکهاتە و کۆمەڵگە تەژی لە کێشە و گرفت و ڕاچڵەکاندن و نائارامییەکەیە.

واتا لای (شاعیر) هەمیشە واتایەکی بێ کۆتایی و بێ بن و بێ وەستانە. هەموومان تێی دەگەین و دەرفەتیشمان دەداتێ تێی نەگەین، هەموو دەزانین مەبەستی چییە، دەرفەتیشمان پێ دەدات، مەبەستە واتادار و ڕەهەند و مەبەستە نوێیەکان و خواستە جیاوازەکان لە مەبەستە سەرەکییە ئاشکراکان جیابکەینەوە.

دەزانم (شاعیر) لە واتای ناو دەقەکاندا هێندەی خوێنەرەکانی ئازاد و هێندەی خوێنەرەکانی بە قووڵی بیری لە ئەنجامەکان نەکردووەتەوە، چونکە ئەو ناخی خۆی ئازاد کردووە، ئەو کراسی کۆیلەبوونی ناخی خۆی لەبەر کردووەتەوە، بۆیە هێندە ئازاد دەبێت، پێ دەچێت لەناو تاریکی شەودا شیعری بە ڕۆشنبوونەوە نووسیبێت، لەناو مەیدا مەلەی بە وشە و کردەی گوتن و دەربڕینەکان کردووە، توانایی و دەسەڵات و هێز بە خوێنەرەکانی دەدات، تا دەسەڵات و هێزی ئەوەیان هەبێت واتای دەقەکان بە ئارەزووی تێگەیشتنی خۆیان شی بکەنەوە. (شاعیر) فەیلەسووف نییە، شاعیریش نییە، زمانەوانیش نییە، ئەو وێنەی ناخی خۆی، وێنا کردووەتەوە، ئەو واتای بە تێڕوانین و بیرکردنەوەی بە ناخی خۆی و شێوە و دەقێکی نوێدا بەخشیوە.

(شاعیر) لە ناشوێندا دەژیت، واتا شوێن ڕەت دەکاتەوە، پێی لەسەر زەمین نەماوە، خاکی نەماوە، بەڵام هێشتا بە هۆی گیرۆدەبوون بە ژیانەوە، لەناو کاتێکدا ماوە، ئەمە چ واتایەکی ئازار بەخشە، مرۆڤ لەناو نەبوونی شوێن و لەناو کاتێکی نادیاردا، لە تاریکیدا لە ناکۆکی دەروونی و لە ئازاری خەستی مەینەتییەکانی کاتدا لە ململانێ بێت، ململانێیەکی بێ کۆتایی و هەڵگەڕاوە و ئاکامشکێن.

دەڵێت:

لە دەرەوەی ژیانەوە تێی دەڕوانم
پڕە لەمردن
لە دەرەوەی مردنەوە تێی دەڕوانم
چۆڕێک ژیان
چ دەستێکیان لێ وەشاندووین، ئەم دوو دژە
کە هیچ لەوە ناچی دوو دژ بن
یان نەبن
هەڵدێم لە ڕووناکی... (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل٨٩).

واتای ئەو ناکۆکییانە هەمووی پێوەندی بە تۆران لە نیشتمان هەیە، واتە هەرچی ئەو وێنە و واتا شیعرییەی لەناو دەقی (وەڕسی)دا بەرجەستە کراون، واتای دابڕان و بێزاربوون و تۆران لە نیشتمان و ئازارەکانی دەگرنەوە.

واتای (ژیان لە دەرەوەی ژیان و مردن لە دەرەوەی مردن) وابەستەیە بە واتای ئەو ناکۆکییەی لەگەڵ نیشتماندا دروست بووە.

لە دەقی (سۆز)دا (شاعیر) بە دوای واتای عیشقدا دەگەڕێت، کە دەڵێت:

عەشق هیچ ئایینێکی نییە
بەڵام
چەندین زمان و
چەندین نیشانە و
چەندین برین و
تەنها یەک خوای هەیە. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ٢٠١٨، ل١١١).

لە (وەڕسی)دا واتای نیشتمان و لە (سۆزدا) واتای نەمانی سنوورەکانی جیاوازیی وێنا دەکات.. لە نیشتماندا واتا قورسەکانی نایەکسانی و جیاوازی و نەمانی کات و شوێن وێنا دەکات، لە سۆزدا واتای یەکسانی و یەک زمانی و نیشان و هەتا یەک برینیش وێنا دەکات. کەواتە سۆز دەمانگێڕێتەوە، نەک عەقڵ، عەشق دەمانگێڕتەوە بە گەیشتن بە واتای ژیانێکی ئارام نەک ئینتیما بۆ ناکۆکییەکانی وڵات و گومانە بەردەوامەکانی لە کراسەکەی هەولێر و بیرکردنەوەی ئەبەدی لە مردن و ڕەتکردنەوەی ژیانێکی پڕ لە گومان. لە دەفتەری سۆزیشدا دیسان (شاعیر) لەتەک خوێندنەوەی واتاکانی بەر باران و لەزەتی بارانی سەر بەکڵاوە، دەیەوێت واتایەک دروست بکات، شاعیر پەیامبەرە، دەتوانێت ئایەتەکانی باران شی بکاتەوە،

بەڵام لە کۆتاییدا دیسان وەئاگا دێت و "عەشق و نان، خوێن " بە یەکەوە دەبەستێتەوە. لە واقیعێکی خەیاڵی بەرەو واقیعێکی واقیعیانە دەگەڕێتەوە. کردەی پێوەندیکردن ڕەنگە کردەیەکی دەروونی، یان پێوەندی ئینتیما لە نێوان هاووڵاتی و نیشتمان بێت، یان پێوەندیکردنێکی هزری لە ڕێگەی وێناکردنەوە بێت.

واتای خوێن قوربانی بوونی عەشقە، تەنیا برسییەکانیش واتای ڕاستەقینەی عەشق دەزانن. ئەو دەیەوێت واتای عەشق ببەستێتەوە بە عەشقی برسییەکان بۆ لەتە نانێک، کە هێشتا وەک عاشقێکی سەرشێت پێی نەگەیشتوون.

لێرەدا هەموو واتای سۆز لە پێوەندی سۆزی نێوان دوو کەس دەگۆڕێت بۆ عەشق و خواستی برسییەک، کە تا دەمرێت بە تاسەی نانێکەوەیە. لە عەشقێک بۆ لایەنێکی مرۆیی قووڵتر و فرانتر چووە، واتای سۆزی لە دەقەکەدا بە کراوەیی بۆ خوێنەر جێهێشتووە.

لە دەقی (تۆ)دا، گێرسانەوەیەکی نوێ لە سایەی (تۆ)دا بەدی دەکرێت، واتە ئەو دەیەوێت لە سایەی ئەودا ئارامگەیەکی دەروونی و ڕوحی بۆ خۆی پەیدا بکات، من/ شاعیر دەبێتە بەشێک لە تۆ/ خۆشەویست، گوێگر/ ئارام بەخش/ متمانە و بووژانەوە بەرەو ژیان، واتە واتای (تۆ) لە کەسێک فراوانتر و فرە ڕەهەندترە. مەرج نییە تۆ هەر تەنیا کەسێک بگرێتەوە، بەڵکو هێمایە بۆ زۆر شتی وەک: سەرەتا و کۆتایی، ڕووناکی و تاریکی، سەفەر، باران، بێدەنگی، ماچ، ڕەنگی پاییز، بەبیر نەهاتنەوە، شیعر دەبێتە کتێبی پیرۆز، لانک و گۆڕ، چەند ساڵ فڕین، نەناسینەوەی هاوڕێکانی، لە هەمووان جوانتر، شەرمن، کاڵکردنەوەی تەنیایی، بۆ ئەوە هیچ نەبووە تەنیا ئەوە نەبێت ببێتە شیعر، بەهەشت بۆ تۆ، جەهەنەم بۆ من، بە ناوی تۆ دەژیم، شەڕەکان بۆ زیندە خەونی بەرەبەیان، مردن، ژیان نایکاتەوە کوڕی خۆی، قاپی کراوەی تۆ بۆ هەناسەی مردن دەبڕێت، پیاوێکی هەزار باڵم، خەونی ڕەش و سپی تۆ کردتە ڕەنگاوڕەنگ، دووری ڕێگا لەگەڵ تۆ نیعمەتە، دەرگا بکەوە، حەوشەتان بۆنی شیعری منی لێ دێت، گەڕانەوە بەرەو رووی ژیان، مردن نامبینێتەوە لە پێناوی تۆ خۆم حەشار داوە، من دوو کەسم خۆم و خۆت، ڕەنگی ڕەش دەمکوژێت، بۆ هاتنەوەت گڵۆپەکان دەکوژێنمەوە، تۆ لەتاریکی دەدرەوشێیتەوە، بدرەوشێوە... ئەمانە بەشێکن لە گوتن و دەربڕین و وێناکردنەکان لای شاعیر لە دەفتەری تۆدا).

لەم دەفتەرەی تۆدا تاریکی / واتای نەزانین و کوێرەوەری ناگەیەنێت، شوێنێکە تۆی تێدا دەدرەوشێیتەوە، شاعیر لە تاریکیدا گەشبینی و بەیەکگەیشتن و ئارامی بەدەست دەهێنێت. لە هەمان کاتدا لە تاریکیدا دەتوانێت باشتر پرچی ڕەش هەست پێ بکات، چونکە ڕووناکی ئەو لەزەت و ئارامییە دەکوژێت.

کۆتایی بە(من) دەهێنێت، لە مردنەوە بۆ من، واتە بوون، بەڵام چ بوونێک، کە سەرەتاپای سەرقاڵبوونە بەچ؟ بە ژیان و مردنەوە، بە ناکۆکی و ململانێی نێو ژیانەوە. هەرچەندە بە سادەیی وێنەی ژیانێکی تەژی لە کێشە دەکات، بەڵام پێچەوانەی سادەیی لە دەربڕین، واتا و مەبەستەکان چڕتر و قووڵتر دەردەکەون. (لەبیری ناکات تەنیایی، ناوێک بۆ ڕۆژەکان، خەون پڕکات لە ڕەنگەکەکان، هەزار و یەک پرسیار، مۆمی هەزار و یەک مردن داگیرسێنێت، بەڵام لە بیر دەکات چرکەیەک بە دوای خۆیدا بگەڕێت. ماڵەکەی پڕە لە من، دەرچوون لە وێنەکەی دۆزەخ و چوون بەرەو وێنەکەی بەهەشت، منداڵ بوونەوە، خۆ نەناسینەوە، دڵی بە خەونی مردوو و شووشەی بەتاڵیش خۆشە. لە خۆی زیادە و دەڕژێتە نێو خۆی، حەزی لە مردنی بەڕووتییە.. مرۆڤێکی ئەندازەییە، ناتوانم لەگەڵ ئەو ژیانە بگونجێم.. واز لە ڕستە دەهێنێت و دەست بە وشەوە دەگرێ، چیرۆکی لێ دەبێتە شیعر، ژیانێکی تاڵ و خەونی شیرین شیرین لێی ناگەڕێن، دڵی بەسەر هەموو کەسێکدا دەبارێت...).

واتای هەر یەکێک لەم دەربڕین و وێنە و هەست و نەستە شاعیریانەی (شاعیر) دنیایەکی پڕ لە ناکۆکیمان پێ ئاشنا دەکات... (شاعیر) لە کتێب دەچێت، چونکە لەناو کتێبدا بیر دەکاتەوە، لە دەفتەرێکی ئاڵۆز دەچێت، چونکە باخەڵی پڕاوپڕن لە هەست و نەستی دەروونی و تێڕوانینی هەمەڕەنگ بۆ ژیان و ڕەتکردنەوە و ماندووبوون و نایەکسانی و نادادپەروەری و مردن.

دەڵێت:

تەنها سەرەداوێکم دەوێ
بۆ دۆزینەوەی خۆم هەزار ڕێگا
هەزار پرسیار
هەزار رامان.. نامگەیەنن. (حەمە عەباس، ۲۰۱۸، ل۱۸۲).

هەموو دەفتەرەکان بەم وشانە گارە دەدات:

سەرقاڵم بە سەرقاڵی

سەرقاڵم بە دەستبەتاڵی
سەرقاڵم
سەرقاڵ.. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ۲۰۱۸، ل۱۹۹).

لەدوایین وشەکانی نێو دەفتەرەکانیدا، وێنەیەکی ماندوو، وێنەی منێکی سەرقاڵ، بە هەناسەیەکی قورس، کەوتنە ژێر باری بیرکردنەوەیەکی پڕ لە گرفت دەبینرێت، کە لە ڕێگەی ڕاپەڕاندنی کردەی بەدیهێنانی کردەیەکی مەبەستدار دەیەوێت چەند مەبەستێکمان پێ بڵێت:

هەواڵی دۆخی دەروونی خۆی / هەواڵ. ئاگادارمان دەکاتەوە، کە هێشتا ماوە و بە سەرقاڵییەوە سەرقاڵە / ئاگادارکردنەوەیە. زانیاریمان پێ دەبەخشێت، کە بەردەوامە لەسەرقاڵبوون/ زانیاری. جەختکردنەوە لەسەر دۆخی ژیان و باری دەروونی و کۆمەڵایەتی خۆی. واتای دەوروبەرێکی پڕ لە سەرقاڵبوون و بەردەوامی پیشان دەدات. ئەم دێڕانە ژمارەیەک کردەی ناڕاستەوخۆشمان پیشان دەدەن.. کە (من/ شاعیر) کارەکتەری نێو دەقەکەیە (دەژیت و بەردەوامە لە ژیان/ بێزارە/ بیردەکاتەوە و کاردەکات ئەویش سەرقاڵییە.. ئەگەر هەموو شتێک بەتاڵ بێت، بەڵام ئەو دڵی پڕە، بە مانای دڵتەنگی نا، بەڵکو بەو واتایەی شتی هەیە و دڵی زۆر واتا و مەبەستی تێدایە..) هەندێک سەرقاڵبوون ئارامی بە من دەبەخشێت و هەندێک جاریش کارێکی ڕۆتینییە و هێز پرووکێنە.

دەڵێت:

دڵم نایێ بە با بڵێم
بە ڕوخسەت تۆزێ بوەستە
لەبەر عەشق
تەنها لەبەر عەشق
دڵم نایە بمرم. (دەفتەرەکانی باخەڵم، ۲۰۱۸، ل۱۳۰).

واتای (تۆ) بەستراوەتەوە بە مردن، بە عەشق، بە با، هەر یەکەشیان واتا و مەبەست و ئەرک و هێمایە بۆ شتێکی جیاواز لە خودی خۆیان و واتا سروشتییەکەیان. (مردن/ واتا ژیان) و (با/ هێزێکە دەتوانرێت داوای ڕوخسەتی لێ بکرێت/ واتا توندوتیژێکی لاملی دیکتاتۆری تاکڕەوانە نییە) و (عەشقیش/ سەرچاوەی ئارامی و بیرکردنەوە و مانەوەیە).

گریمانە و پێشگریمانەکانی نێو دەق

لە هەر دەقێکدا نێرەر گریمانەی هەندێک شت دەکات، هەروەها گوێگریش پێشگریانەی هەندێک شت دەکات. مەرج نییە ئەو شتانەی گریمانە دەکرێن شتی دروست و مەعقوول بن، ڕەنگە نێرەر گریمانەی ئەوە بکات، دەبێتە سوپەرمان، بەڵام گریمانەکەی گریمانەیەکی پووچ بێت، یان خوێنەر پێشگریمانەی ئەوە دەکات، نێرەر لە کۆتایی بابەتەکەیدا خۆی دەکوژێت، کەچی وا دەرناچێت، ئەو لە سایەی (تۆ/ ئەو)دا دەست بە شێوازێکی دیکەی بیرکردنەوە دەکات، دەبێتە گوڵ بۆ جوانکردنی حەوشە و ئینجانەکانی نێو ماڵەکەی.

دەڵێت: چوومە بەردەم... مردووەکانی ناودارترین گۆڕستانی شارەکەم... پێمگوتن بۆ... خۆتان چوونەتە بەهەشت و... ئێمەشتان جێهیشت لە جەهەننەم؟ (دەفتەرەکانی باخەڵم، ۲۰۱۸، ل۵۲).

گریمانە:

گریمانەی ئەوە دەکرێت (شاعیر) هەیە، ئێمەش هەین، بەهەشت هەیە و جەهەننەمیش هەیە، کەسەکان بێ گوناهن لە بەهەشتن، جەهەننەم لە ژیانە، ئێمە گوناهمان نییە، تەنیا ئەوە نەبێت جێیان هێشتووین. نازانرێت بۆ جێیان هێشتووین، کەسە مردووەکان کەسانی دڵڕەشن، خۆپەرستن، یان بەپێچەوانە ئێمە گوناهبارین.

پێشگریمانەی ئەوە دەکەین:

(شاعیر) پرسیارەکەی بە گومانەوە کردبێت، پرسیارێکی فەلسەفییە، وێنە شیعرییەکە خەیاڵییە، بڕوای بەوە نییە بەهەشت و جەهەننەم هەبێت. ئەوانەی لە بەهەشتن گوناهبارن، بەلای کەمەوە لەبەر ئەوەی ئێمەشیان بەجێ هێشتووە، پرسیاریان لێ نەکردووە. ژیان جەهەننەمە و پڕاوپڕە لە گوناه.

لەم شیکردنەوەیەدا دەردەکەوێت بەمەبەست بووبێت، یان نا ژمارەیەک دەستەواژە و دەربڕین و مەبەستی بەکارهێناوە، خوێنەر دەتوانێت فرە واتایی و فرە مەبەستیی و فرە لێکدانەوەیان پێ ببەخشێت.

ئەنجام

- (حەمە عەباس) مرۆڤێکی هەستیاری ڕەتێنراوی دەستی ژینە، بوونی لە مردن دەچێت، بەڵام لە بوونیدا سەرقاڵە. ئەو بەپێچەوانە دەستی بە ژیان کردووە. لە سبەینێوە، لە دوێنێ دەڕوانێت. پێش کات کەوتووە، لە مردنەوە بەرەو عەشق و دڵنەوایی و سەرقاڵبوون دەچێت، خۆی لە (تۆ)دا کەسی دووەمی بەرانبەری دەدۆزێتەوە، لە

دابڕانەوە بەرەو هاوتابوون بە کەسێکی دیکە دەچێت.
– (شاعیر) تاریکی و ڕەش بەواتای هەڵگێڕانەوەی دۆخی دەروونی ئەم دوو پێکهاتە کۆمەڵایەتی و سیاسی و خودییەی ڕەش و تاریکی بەکارهێناوە، واتای نوێیان پێ دەبەخشێت، چونکە ئەو درەوشانەوەی (تۆ) لە ناو تاریکیدا دەبینێت، ئەمەش بە واتای لەناوبردنی ڕەشبینی دێت، هەرچەندە لە کەشێکی تۆقێنەری ڕەشبینی و گفتوگۆ لەگەڵ مردن دەبەوێت واتاکان هەڵگێڕێتەوە.
– (شاعیر) هێما و دەستەواژەی گێڕانەوەی کەمی بەکارهێناوە. وێنەکانی وێنەی دوان و گفتوگۆیەکی نێوەخۆیی و گوتارێکی ئاراستەکراوە بۆ تۆ، گوێگر و خوێنەر.
– واتا لای (شاعیر) ئەو واتایە سروشتیانە نییە، کە وشەکان لەخۆیان گرتوون، واتای نوێی بەواتاکان بەخشیوە.

واتای هەڵگەڕاوە و دژ
لە باشی بۆ خراپ
ئاشتبوونەوە...... لەگەڵ مردن
لە تاریکی... تۆ دەدرەوشێتەوە
من لە ڕووناکی.... تاریک تاریک تاریکم
شەو.... زێدە
تاریکی... ڕاهاتن
مردنێک قەرزارم... دوو مردن لەپێشە
لەمێژە بە ژیان سەرقاڵم... هەندێکیش بیر لەمردن بکەمەوە
لە سبەینێوە دێم.. بەرەو دوێنێ دەچم
ڕۆشناییەک..... ڕاوم دەنێت

واتا لە خراپەوە بۆ باش
تاریکی..... ڕووناکی دەبەخشێت
دڵتەنگی و ژاواژاو و ڕاکردن..... خۆشی دەبەخشێت
بێدەنگی...... مرچەی ماچ بگاتە کەشکەلان
مردن.... خۆشترە لە ژیان
دووری ڕێگا... نیعمەتە لەگەڵ تۆ
ناوت دەنێم گوڵ... کە دەتبینم دەبیتەوە خونچە
خەونی ڕەش و سپی.... تۆ دەیکەیتەوە ڕەنگاوڕەنگ
هەتا تاریکی تاریکتر بێت.... تۆ پتر دەدرەوشێیتەوە
دەبمە گوڵ... بۆ ئەوەی ماڵەکەم لە دڵڕەقی ژیان بپارێزم
– (شاعیر) لە کەشی کتێب و شیعر و وشەدا دەژیت، واتا ژیان لای ئەو پەیوەستە بە دۆخێکەوە، پەیوەستە بە عەشق و سەختەڕێی ژیانەوە. واتای وایە ئەو بە دوای ڕستە و درێژدادرێدا ناگەڕێت، وشەی گرتووە، کورت و پوخت دەدوێت، وێنای زیهنی وێنە هەمەڕەنگەکانی خۆی و دەوروبەری خۆی پێ دەکات، بۆیەشە وشە هێز و دەسەڵاتێکی فراوان بە خوێنەر و وەرگر دەدات، واتای جیاجیا بە دەربڕین و پەیڤ و جوانییەکانی ئەو وشانە دەدات، کە شاعیر مەبەستییەتی، یان لە بنەڕەتدا مەبەستی نییە و ڕقی لێیان دەبێتەوە و لێیان بێزارە.
– لەهەر وشەیەکدا، دەکرێت خوێنەر خۆی بە خاوەنی دۆخ و باری دەروونی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و هەڵکشان و داکشانەکان بزانێت، ئەمەش دەق و واتاکەی لە دابڕان و مردنەوە بەرەو زیندوویەتی دەبات. دەسەڵات بەخوێنەر دەدات فرە واتایی و فرە تێڕوانین و فرەڕەنگی پتر بەواتا مەبەستدارەکانی خودی شاعیر بدەن
– لەناو دەقەکاندا دەتوانین زۆر لە ڕەگەز و گریمانە و پێشگریمانەی دیکەی زمان بدۆزینەوە، کە فیکر و خەیاڵیمان فراوانتر دەکەن. واتا و بەهای وشە و بەکارهێنانی هێز و وشە و وێنە شیعرییەکان کاریگەرتر دەردەخەن.
– کردەی ڕاپەڕاندنی مەبەست و بەدیهێنانی وێنە خەیاڵییەکانی نێو دەقەکە، دەکرێت وێنە و بەدیهێنانی هەقیقی بن. شاعیر ئازادانە، ناخی خۆی ئازاد کردووە لە چۆنیەتی دەربڕین و دەستەواژە و وێناکردنی شتەکان و تێفکرینی خودی خۆیدا... دەقەکانیش ئازادییان بە خوێنەر داوە، لە شیکردنەوەدا ئازاد بن.

سەرچاوەکان

١- اوغدن و رتشاردز، معنى المعنى دراسة لنص اللغة في الفكر والعلم الرمزية، ترجمة د. كيان احمد حازم يحيى، دار الكتاب الجديد المتحدة، الطبعة الاولى، ليبيا، ٢٠١٥.
٢- د. تاليب حوسین، واتاسازی وشە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، چاپی یەکەم، ٢٠١١.
٣- حەمە عەباس، دەفتەرەکانی باخەڵم، خانەی موکریانی بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٨.
٤- احمد مداس، تحليل الخطاب الشعري في منظور اللسانيات النصية، جامعة محمد خضير، الجزائر، ٢٠٠٤.
٥- ڤان دايك، نظرية الادب في القرن العشرين، ترجمة محمد العمري، افريقيا الشرق، الدار البيضاء، المغرب، ١٩٩٧.
٦- جوان لاينز، اللغة والمعنى والسياق، ترجمة د. عباس صادق الوهاب، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد. ١٩٨٧.